

УДК 39-051(477)(092)“188/195”

ЖИТТЄВИЙ І НАУКОВИЙ ШЛЯХ ЕТНОЛОГА, ІСТОРИКА ТА МОВОЗНАВЦЯ ВАСИЛЯ ПАСТУЩИНА (1889–1958)

Ігор ГІЛЕВИЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології

У статті на основі архівних і літературних матеріалів простежено життєвий та творчий шлях Василя Пастущина – одного з маловідомих народознавців 20–50-х років ХХ ст., проаналізовано його опублікований та неопублікований науковий доробок з етнології (генезис одягу, традиційна культура Полісся, робітничий побут), історії (взаємозв'язок античного та давнього слов'янського світів; табори українських переселенців під час Першої світової війни) та мовознавства (походження людської мови, проблема викладання латинської мови у гімназіях). На прикладі його наукової біографії показано умови професійного формування та праці західноукраїнських народознавців 20–50-х років ХХ ст.

Ключові слова: етнологія, мовознавство, індоевропейці, Полісся, робітничий побут.

Народознавча наука у Львівському університеті має давні та неперервні традиції. Свідченням сказаного є хоча б те, що навіть у періоди, коли у структурі навчальних та науково-дослідних підрозділів університету не існувало спеціальних етнологічних чи фольклористичних осередків, активні народознавчі студії проводили співробітники інших кафедр чи інститутів, у наукових зацікавленнях яких, на перший погляд, народознавчій проблематиці не мало б відводитись провідне місце. Проте творчий доробок багатьох з таких учених через різні обставини є маловідомим та належним чином не оціненим і досі.

Пропонована стаття покликана частково заповнити одну з таких прогалин – подати короткий нарис життя та наукової діяльності одного з незаслужено призабутих учених-гумантаріїв – Василя Пастущина. У науковій літературі переважно виявляємо лише поодинокі згадки про нього та його праці. Так, головніші аспекти наукових студій В. Пастущина як співробітника Львівського відділу ІМФЕ АН УРСР (далі – ЛВ ІМФЕ АН УРСР) представлені як у лише нещодавно опублікованій статті тодішнього керівника цього осередку Філарета Колесси (1871–1947) “Обнова української етнографії й фольклористики на західних областях УРСР”¹, так й у вступній статті та коментарях до неї, що були підготовлені київською фольклористкою Іриною Коваль-Фучило². Про В. Пастущина як про дослідника робітничого побуту згадав і проф. Степан Макарчук у історіографічній розвідці з цієї проблематики, у якій серед іншого зроблено короткий, але дуже цінний аналіз його кандидатської дисертації про

¹ Колеса Ф. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР / Філарет Колеса; [упоряд., підгот. тексту, передмова, коментарі, додатки, покажчик Ірини Коваль-Фучило]. К., 2011. С. 36, 39, 44, 45.

² Там само. Обнова української етнографії... С. 12–17, 23, 105–108, 137–138, 144–145, 190–194.

побут бориславських робітників³. Рідше зустрічаємо франкознавчі праці, в яких автори покликаються на спогади В. Пастущина⁴, проте в таких випадках постать їхнього автора дослідників майже не цікавить. Чи не єдину енциклопедичну статтю про цього вченого виявляємо в “Тернопільському енциклопедичному словнику”⁵, проте вона є дуже фрагментарною та, незважаючи на свій невеликий обсяг, містить чимало фактичних помилок. А в коротких біографічних відомостях, що вміщені у довідкових виданнях про АН УРСР у 1941–1950 роках, його прізвище взагалі подано як “Пастушик”⁶.

Дещо ширшу характеристику неопублікованої монографії В. Пастущина “Село Дрочево Берестейського району на Поліссі” знаходимо у статтях автора цих рядків про польові етнографічні дослідження Полісся України⁷. Саме докладному аналізу цієї праці присвячена і нещодавно опублікована розвідка “Маловідома праця Василя Пастущина про традиційну культуру поліщуків”, у якій, до слова, коротко змальовано головні віхи життєвого та наукового шляху цього народознавця⁸.

Основою пропонованої розвідки послужили архівні та опубліковані джерельні матеріали, що відносяться до різних періодів його педагогічної та наукової діяльності (особова справа⁹; листування¹⁰; плани науково-дослідної

³ *Макарчук С.* Етнографічні дослідження побуту робітників України в 50-х – 60 х рр. ХХ ст. / Степан Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2012. Вип. 47. С. 22–34.

⁴ *Галик В.* Громадсько-політична діяльність Івана Франка на Стрийщині / Володимир Галик // Мандрівець : всеукраїнський науковий журнал. Івано-Франківськ, 2010. № 3. С. 38, 43; *Дем’ян Г.* Бойківські плаї Івана Франка. Стрийщина / Григорій Дем’ян // Таланти Бойківщини. Львів, 1991. С. 57; та ін.

⁵ *Шаварин М.* Пастущин Василь / М. Шаварин // Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль, 2008. Т. III: П–Я. С. 38.

⁶ Історія Національної академії наук України, 1941–1945. Ч. 2. Додатки / [редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін.]. К., 2007. С. 294; Історія Національної академії наук України, 1946–1950. Ч. 2. Додатки / [упоряд. Л. М. Яременко та ін.]. К., 2008. С. 349.

⁷ *Гілевич І.* Експедиційне дослідження Полісся в повоєнний період (1944 – поч. 1960 х рр.) / Ігор Гілевич // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету : зб. наук. пр. 2008. Вип. 9. С. 121; *Гілевич І.* Українська етнографічна наука у першому повоєнному десятилітті та польові дослідження Полісся / Ігор Гілевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2008. Вип. 43. С. 41–42.

⁸ *Гілевич І.* Маловідома праця Василя Пастущина про традиційну культуру поліщуків / Ігор Гілевич // Минувле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї : наук. зб. Вип. 44. Матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-етнографічної конференції, присвяченої 80 річчю від дня народження Олекси Ошуркевича (16–17 квітня 2013 р., м. Луцьк). – Луцьк, 2013. – С. 123–128.

⁹ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ), ф. Р-119 (Львівський національний університет імені Івана Франка), оп. 1 о/с (Документи з особового складу відділу кадрів), спр. 5101. Особова справа Пастущина Василя Юрійовича, 1954–1958 рр., 134 арк.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), ф. 309. Наукове товариство імені Шевченка, оп. 1, спр. 330. Повідомлення членам товариства, вчителям та ін. про погашення заборгованості за отриману позику та листування з цього питання, Т. III, 1927–1934, арк. 109, 116; ЦДІА України у м. Львові, ф. 771. Левицький В. – голова НТШ, оп. 1, спр. 49. Листи Пастущина В., Пеленського Є. Ю., Полянського Ю. і Пфейффера Г. до Левицького В., 1927–1934, арк. 1.

роботи¹¹, протоколи засідань¹² та звіти про роботу¹³ окремих наукових осередків, та ін.), опубліковані праці народознавця та частково усні спогади його внучатого племінника Ярослава Васильовича Пастушина*.

Майбутній етнолог і мовознавець Василь Пастушин народився 17 квітня 1889 р. у с. Братківці Стрийського повіту Галичини, що нині належить до Стрийського району Львівської області, у багатодітній заможній селянській сім'ї Юрія Пастушина (1850–?) та Тетяни Дмитречко (1849–?)¹⁴.

Після закінчення початкової школи у рідному селі продовжив навчання у класичній державній польській гімназії в Стрию.

6 липня 1907 р. він, закінчивши четвертий клас гімназії, приїхав на канікули у батьківське с. Братківці. Як дізнаємось з його пізніших спогадів, незабаром прибув до нього відомий композитор Остап Нижанківський (1862–1919) і заявив, що за дорученням К. Булковського, на той час класного керівника Василя, просить В. Пастушина підготувати його сина Нестора (1893–1940) (майбутнього композитора) до т. зв. поправки з грецької мови. Н. Нижанківський був шкільним товаришем Василя та дуже здібним учнем, але у зв'язку з тим, що він ще з дитинства під керівництвом свого батька основну увагу зосередив на вивченні музики, йому іноді не вистачало часу на вивчення грецької та латинської мов. Батьки В. Пастушина домовилися з дорогим гостем про винагороду для свого сина, і цього ж дня він разом з О. Нижанківським поїхали до с. Завадова біля Стрия. Там юнак провів липень та серпень. За цей час він на високому рівні підготував свого однолітка “до поправки з грецької мови”. Саме тут його особисто познайомили з Іваном Франком, який якраз тоді відпочивав у О. Нижанківського. Як згодом стверджував сам Василь, “про Івана Франка я знав тоді небагато: у молодших гімназичних класах на уроках української мови (2 години на тиждень), ми, між іншими, тільки читали деякі уривки з його

¹¹ Архів Інституту народознавства НАН України (далі – Архів ІН НАН України), ф. 1, оп. 1 а (Етнографічний музей). Документи постійного зберігання за 1939–1940, 1944–1951 рр., спр. 7. Плани науково-дослідної роботи музею на 1945–1949 рр., 57 арк.

¹² Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 1 а (ЕМ), спр. 4. Протоколи засідань наукового семінару працівників музею за 1944–1947 рр., 127 арк.; Історія Національної академії наук України, 1941–1945. Ч. І. Документи і матеріали / [упоряд. Л. М. Яременко та ін.]. К., 2007. С. 561–563.

¹³ Історія Національної академії наук України, 1941–1945. Ч. І. С. 605–607; Історія Національної академії наук України, 1946–1950. Ч. 1. Документи і матеріали / [упоряд. Л. М. Яременко та ін.]. К., 2008. С. 203–215; Повідомлення про роботу Філологічної групи Об'єднання праці українських науковців у м. Львів // Львівські вісті. Від 24/27 грудня 1943. № 296 (716). С. 3.

* Користуючись нагодою, висловлюю вдячність Роману Тарнавському за надані опубліковані та архівні матеріали про Станіслава Цішевського та роботу кафедри класичної філології Львівського університету в 1939–1941 роках, а також Ярославу Пастушину за надані відомості про сім'ю та окремі сторінки життя В. Пастушина.

¹⁴ ЦДДА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4 а, спр. 6285. Метрична книга народжень с. Братківці Стрийського повіту, арк. 61 зв. Щоправда, з невідомих нам причин у пізніших документах радянського періоду дату його народження постійно вказували як 17 грудня 1889 р. (Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 105; та ін.).

[роману] “Борислав сміється”. Деякі його твори як “Захар Беркут”, “Лис Микита” тощо, можна було позичати з учнівської гімназичної бібліотеки, якою завідував учитель української мови О. Колодницький”¹⁵. Це знайомство та бесіди з цією видатною постаттю українського національного руху останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. значною мірою вплинули на формування майбутнього вченого в українському національному дусі.

Закінчивши в 1911 р. класичну гімназію у Стрию з відзнакою, В. Пастушин вступив на філософський факультет Львівського університету, де студював класичну філологію та етнографію. До речі, навчальні курси з загальної етнографії в університеті у ці роки викладав відомий польський антрополог Станіслав Цішевський (1865–1930)¹⁶, який зокрема читав лекційний курс “Етнографія Австралії та Меланезії, Мікронезії і Полінезії” та проводив етнографічний конвєрсаторіум (практичні заняття) на тему “Джерела до польської етнографії”¹⁷. Проте навчання В. Пастушина перервала Перша світова війна.

Упродовж буремних 1914–1920 років він учителював у середніх школах у таборах українських переселенців на території Австрії та Чехословаччини¹⁸. Так, від 10 жовтня 1914 р. він рівно три роки працював у таборі в м. Вольфсбергу (Каринтія, Австрія), де тоді у бараках проживало до 7365 ос. вихідців із Галичини, Буковини та частково підросійської України¹⁹. Працюючи вчителем та виконуючи обов’язки адміністративного та культурно-просвітницького характеру, В. Пастушин мав унікальну можливість ближче познайомитися з окремими етнографічними та локальними групами українського народу та їхньою культурою. Як згодом він з цього приводу писав у своїх спогадах, “тут на малій поверхні табору можна було слідити в порівнюючий спосіб: народні звичаї, народню вдачу й ношу, діалектичні ріжниці, спосіб думання, релігійні, національні й естетичні почування, одним словом цілу культуру наших бойків, гуцулів,

¹⁵ Пастушин В. Деякі спогади про Івана Яковича Франка / Василь Пастушин // Іван Франко у спогадах сучасників / упор. О. І. Дей та Н. П. Корнієнко. Львів, 1956. [Кн. І]. С. 501–502. Щоправда, про цей відпочинок І. Франка на Стрийщині немає жодної згадки у багатотомному дослідженні відомих франкознавців Івана Горака та Ярослава Гнатіва (*Горак Р. Іван Франко*. Кн. 9: Кагастрофа / Роман Горак, Ярослав Гнатів. Львів, 2008. С. 115).

¹⁶ Kutrzebianka A. Ciszewski Stanisław Bronisław / Anna Kutrzebianka // Polski Słownik Biograficzny. Kraków, 1938. Т. IV. Zesz. 16. S. 85–86; F[ischer] A. Stanisław Ciszewski / A. F. // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1930. Serja II. Т. IX (XXIX). Zesz. I–IV / Red. A. Fischer. S. 174–176.

¹⁷ Тарнавський Р. Етнології (етнографії та етнології) кафедра / Р. Тарнавський // Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. I : А–К / ред. кол.: Вакарчук І. О. (гол.), Лозинський М. В., Шуст Р. М., Качмар В. М. та ін. Львів. 2011. С. 483; F[ischer A]. Katedra etnologii w uniwersytecie lwowskim / F. // Lud. Kwartalnik etnograficzny. Wydawany przez Towarzystwó ludoznawcze we Lwowie. 1910. Т. XVI. Zesz. 1. S. 331–333;

¹⁸ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 7.

¹⁹ Пастушин В. Ще дещо про Вольфсберг (На маргінесі статтей о. Йосифа Іванця: Вольфсберг, найстарший концентраційний табір і т. д. / В. Пастушин // Літопис червоної калини. Львів, 1935. Ч. 2. С. 15–16.

подоляків, буковинців і т. д. головно в церкві, школі й читальні. Глибокі й дуже ніжні рефлексії з такого порівняння мусів відносити кожний, хто глибоше потрафив заглянути в душу наших виселенців, а діялося це головно в великі наші церковні свята (Різдво Христове, Воскресення Христове)²⁰.

Саме тут він мав нагоду познайомитися ближче з життям поліщуків, які зацікавили його своїми звичаями, одягом та говіркою, чим вони відрізнялися від інших етнографічних та локальних груп українського народу, представники яких там також перебували. Ще тоді у нього виникло велике бажання “відвідати поліщуків у їхній країні, коли тільки це буде можливе, щоб на ширшій базі пізнати Полісся з його жителями та культурою”²¹.

10 жовтня 1917 р. табір у Вольфсбергу ліквідували, а його мешканців розмістили в інших таборах для переселенців. В. Пастущина разом з найбільшою групою українців (1200 ос.) перевезли до новоствореного українського табору сиріт та старців у Святобожицях на території Моравії²². Тут він працював учителем спершу у школі для дітей хворих на трахому, а з грудня 1918 р. – у табірній гімназії. Водночас брав активну участь у культурно-освітньому житті табору – читав лекції з історії України та давньогрецької літератури, організовував мандрівки історичними пам’ятками Чехії. З вересня 1919 р. входив до складу апровізаційної комісії, члени якої займалася розподілом продуктів харчування, надісланих до табору у вигляді гуманітарної допомоги²³.

Після остаточної ліквідації табору влітку 1920 р. В. Пастущин переїхав до Австрії. Тут він упродовж 1920–1922 років закінчував навчання в університеті м. Граца. Щоправда, через відсутність грошей у сімейному бюджеті для оплати за навчання був змушений позичити чималу суму (323,31 австрійських корон) у студентському допомоговому комітеті Українського товариства прихильників освіти (м. Відень). Цю безвідсоткову допомогу виділили йому за сприяння колишніх послів австрійського парламенту Лева Левицького (1862–1928) й особливо проф. Станіслава Дністрянського (1870–1935), який і очолював це товариство. Як згодом згадував сам В. Пастущин, гроші йому надсилали “місячними підмогами в здевальвованих “ad minimum”, остемпльованих австрійських коронах, бо шілінгів тоді ще в Австрії не було”²⁴.

В університеті Граца в 1922 р. він отримав наукове звання доктора філософії з філології за працю “Одяг індоєвропейського народу”, яка була написана під

²⁰ Там само. С. 16.

²¹ Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ НАН України), ф. 14–2. Наукові роботи співробітників ІМФЕ імені М. Т. Рильського НАН України. 1944–2008 рр., спр. 22. Пастущин В. Ю. Дрочєво Берестейського району на Поліссі (монографія), 1945 р., арк. 1.

²² Пастущин В. Ще дещо про Вольфсберг... С. 18.

²³ Пастущин В. Український табір сиріт і старців в Святобожицях (1917–1920) / В. Пастущин // Літопис червоної калини. Львів, 1935. Ч. 9. С. 11; Ч. 10. С. 16; Ч. 11. С. 18–19.

²⁴ ЦДІА України у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 330, арк. 116.

керівництвом відомого лінгвіста та етнолога проф. Рудольфа Мерінгера²⁵ та д-ра Райхелта²⁶. Саме під впливом першого з них В. Пастущин почав формуватися як науковець, а водночас творчі студії керівники вплинули й на сферу зацікавлень його молодого учня. До речі, визначний український історик Михайло Грушевський (1866–1934) свого часу дав таку характеристику науковим студіям цього австрійського вченого: “Автор виходить частійше від язових помічень в сфері термінології домашнього життя, навязує їх до різних пережитків старого побуту, славянського, германського, греко-італійського і тим способом дає інтересні причинки з матеріальної культури індогерманських народів, які розвиваються часом в цілі маленькі монографії (напр. пор. плуг, про рухомі, перевозні доми, і т. ин.). Лінгвіст, етнолог і історик культури – всі знайдуть тут чимало інтересного”²⁷.

Повернувшись до Галичини, він розпочав працю на педагогічній ниві в гімназіях Тернопільщини. Спершу у 1923–1925 роках В. Пастущин викладав грецьку, латинську та німецьку мови, а також вступ до філософії, в Українській гімназії імені Володимира Великого в Рогатині (відкрита в 1909 р.). Одночасно був одним з керівників філософсько-природничого гуртка гімназистів²⁸. Упродовж кількох наступних років викладав грецьку та латинську мови в українській гімназії м. Товмача (нині м. Тлумач)²⁹.

26 листопада 1926 р. Рада професорів філософського факультету Ягелонського університету в Кракові без повторної здачі іспитів підтвердила його докторську ступінь (відбув переатестацію) у професорів д-ра Яна Міхала Розвадовського та д-ра Штернбаха³⁰. До речі, перший з них уже був відомим спеціалістом з цієї проблематики, що ще раз підтверджує високий науковий рівень праці В. Пастущина. Я. М. Розвадовський (1867–1935) – це видатний польський мовознавець, індоєвропеїст і славіст, професор Ягелонського університету (з 1904 р.), член (а в 1925–1928 роках й президент) Польської АН, співзасновник та співредактор журналів “Rocznik slawistyczny” (з 1908 р.) та “Język polski” (з

²⁵ Див україномовні рецензії на його праці: *Грушевський М. R. Meringer – Wörter und Sachen, I–V (Indogerm[anischen] Forschungen т. XVI–XIX і XXI / М. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1910. Т. XCIII. Кн. I. С. 171; [б.а.]. Rudolf Meringer – Wörter und Sachen (Germanisch-romanische Monatsschrift, 1910, I. зош. X. ст. 593–598) / [б.а.] // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1911. Т. CI. Кн. I. С. 165; [б.а.]. Rudolf Meringer – Die Werkzeuge der pinsere – Reihe und ihre Namen (Keule, Stampfe, Hammer, Anke) (Wörter und Sachen, 1909, т. I, ст. 3–28) / [б.а.] // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1911. Т. CI. Кн. III. С. 216.*

²⁶ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 93, 93 зв., 105, 133

²⁷ *Грушевський М. R. Meringer – Wörter... С. 171.*

²⁸ На основі матеріалів, зібраних краєзнавцем Михайлом Воробцем (м. Рогатин) (з особистого архіву Я. Пастущина).

²⁹ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 93 зв., 105.

³⁰ Там само. Арк. 105, 133.

1913 р.), автор численних праць зі слов'янського мовознавства³¹, зокрема й про південно-білоруські та поліські дифтонги та про слов'янські назви річок (у т. ч. і на теренах північно-західних українських етнічних земель) як джерело для визначення прабатьківщини слов'ян³². Стосовно ж дисертаційного дослідження В. Пастущина, то самої праці, на жаль, не маємо, але можемо судити про неї на основі деяких пізніших публікацій вченого, про які згадаємо далі.

У 1931 р. він почав працювати професором та завпедом Другої державної гімназії м. Тернополя³³. До речі, роком раніше тут була закрита місцева українська гімназія, яка як окремий середній навчальний заклад діяла у місті від 1901 р.³⁴ Вже на початок 1930-х років В. Пастущин вважався хорошим фахівцем з класичних мов, що підтверджує датований 10 жовтня 1933 р. його позитивний відгук на рукопис праці Томи Водяного “Практичний підручник синтакси латинської мови”³⁵. Варто зауважити й те, що вчене звання професора в класичних гімназіях польська влада тоді присвоювала виключно тим педагогам, які, окрім повної фахової освіти та відповідного стажу, мали певні здобутки і на науковій ниві³⁶.

На жаль, не маємо докладніших відомостей про його тогочасні стосунки з Науковим товариством імені Шевченка, яке у період польської окупації переживало скрутні часи. Єдиним свідченням є лист від 20 листопада 1936 р., у якому Президія НТШ у Львові просила В. Пастущина, з огляду на важкий економічний стан цієї організації, повернути частинами свою позику початку 1920-х років на навчання у сумі 323,31 польських злотих³⁷.

У листі-відповіді, який датований 25 листопада 1936 р., Василь Юрійович розповів про всі обставини отримання ним цієї позики та про те, що після закінчення його закордонного навчання це товариство перевело його борг з старих австрійських корон на американські долари (56,19 дол.) та повідомило його про це письмово у вересні 1928 р. Тієї ж осені він повернув частину боргу (10 дол.), але надалі більше нічого не посилав, причиною чого були як складнощі під час пересилки коштів за кордон, так і чутки про те, що це товариство на

³¹ *Rozwadowski J.* Remarques critiques sur la patrie dite primitive, des peuples slaves / Jan Rozwadowski // Conference des historiens des Etats de l'Europe orientale et du monde. Kraków, 1928. S. 157–161; *Rozwadowski J.* Studia nad nazwami wód słowiańskich / Jan Rozwadowski. Kraków, 1948. 344 s. [Prace onomastyczne, nr. 1]; та ін.

³² Розвадовський (Rozwadowski) Ян Міхал // Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. Львів, 1998. Т. 7: Пряшівщина – Сиг. С. 2553; *Urbańczyk S.* Rozwadowski Jan Michał (1867–1935) / Stanisław Urbańczyk // Polski Słownik Biograficzny. Kraków, 1991. T. XXXII. Zesz. 134. S. 406–409.

³³ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 93 зв., 105.

³⁴ *Тимочко П.* Гімназія тернопільська українська / П. Тимочко // Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль, 2004. Т. 1: А – Й. С. 355.

³⁵ ЦДДА України у м. Львові, ф. 771, оп. 1, спр. 49, арк. 1.

³⁶ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 32–32 зв.

³⁷ ЦДДА України у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 330, арк. 109.

теренах Відня припинило свою діяльність. Тож станом на 1936 р. він визнавав за собою борг у сумі 46,19 дол. або згідно з тодішнім курсом 244,8 пол. зл. та погоджувався, починаючи з 1 грудня 1936 р., щомісяця виплачувати по 10 пол. зл.³⁸. Президія НТШ визнала достовірність тверджень В. Пастущина та погодилась на такі умови, про що свідчить спеціальна резолюція на його листі³⁹.

У 1935–1937 роках В. Пастущин опублікував низку статей з історії, мовознавства та педагогіки на сторінках українських (“Літопис червоної калини”, “Життя та знання”, “Наша культура”) та польських (“Filomata”, “Przegląd klasyczny”) часописів.

Так, у двох публікаціях на сторінках історико-літературного щомісячника “Літопис червоної калини” він на основі власних спогадів та зроблених свого часу виписок з табірної документації (касові та інші статистичні книги, шкільні журнали тощо) змалював найважливіші сторінки історії таборів українських переселенців у м. Вольфсбергу (Каринтія, Австрія) та м. Святобожицях (Чехословаччина) під час Першої світової війни та після її закінчення⁴⁰. Зокрема, тут знаходимо цінні відомості про демографічні процеси, статистичні та інші матеріали про культурно-освітнє життя; житлове, продуктове та медичне забезпечення; описи найважливіших подій, процесів та внеску окремих осіб у діяльність таборів тощо. Варто зауважити й те, що автор дуже вдало показав причинно-наслідкові зв’язки між політичною ситуацією у регіоні та становищем мешканців у цих місцях тимчасового проживання українців.

У розвідці “Початок людської мови” він на основі порівняльної характеристики різних теорій про походження людської мови та етапів її становлення дійшов таких висновків: початок усної людської мови належить до передісторичних часів, у зв’язку з чим він є настільки складним для дослідження; людська мова є культурно-громадським витвором, нею є кожний зовнішній знак наших духовних станів, які бажаємо передати своєму оточенню; мова тварин незмінна, вона обмежується тільки афектами (зворушення) та дуже вплинула на розвиток первісної людської мови; деякі назви первісна людина творила й під впливом різних звуків, які чула в природі; жестикуляція мала на початку людської мови дуже велике помічне значення; згодом розвивалася артикульована мова, яка майже цілком витіснила афективну й жестикуляційну мову з життя сучасної людини; лише комбінуючи, поєднуючи всі ці погляди, можна висвітлити зазначену проблему на рівні гіпотези; всі відомі історичні та літературні мови є артикульованими⁴¹.

³⁸ Там само. Арк. 116.

³⁹ Там само. Арк. 116.

⁴⁰ Пастущин В. Ще дещо про Вольфсберг...; Пастущин В. Український табір сиріт і старців... // Літопис червоної калини. Львів, 1935. Ч. 9. С. 9–11; Ч. 10. С. 13–16; Ч. 11. С. 16–19.

⁴¹ Пастущин В. Початок людської мови / Василь Пастущин // Життя і знання. Львів, 1936. № 3. С. 77–79.

Наступна розвідка В. Пастушина була присвячена проблемі індоєвропейських мов та індоєвропейської прабатьківщини⁴². Тут автор подав загальну класифікацію цих мов за групами; найдавніші писемні пам'ятки; історію дослідження окремих зниклих мов; вказав на риси, на основі яких виділяють індоєвропейські мови та описав основні теорії їхнього походження, підсумувавши, “що ніодна теорія не може нас задовольнити, та щойно всі вони разом можуть трохи вияснити нам повстання індоєвропейських мов”⁴³. Далі він підняв проблему прабатьківщини індоєвропейців, способи реконструкції їхньої мови, її зв'язок з історичними реаліями життя та побуту тодішніх людей та часу їх поділу на менші групи. Дослідник також зауважив, що “таких словних зрівнянь (тобто порівняння слів з різних індоєвропейських мов, які використовують на означення певного предмета, явища чи абстрактного поняття. – І. Г.) можна б більше навести, і з їх допомогою можна б відтворити не тільки словник індоєвропейської прамови, але робити висновки про цілу культуру, яка тому словникові відповідає”⁴⁴. Звичайно, що мовознавча наука відтоді зробила значний поступальний рух, проте праця В. Пастушина на той час була цінним зрізом сучасних наукових пошуків, сприяла зростанню обізнаності з цією проблематикою широких кіл української спільноти, ставила українську на рівні з іншими самостійними мовами. До речі, до числа слов'янських мов він зарахував лише вісім – українську, польську, “московську” (російську), чеську, словацьку, сербохорватську, “словінську” (словенську) та болгарську.

На особливу увагу заслуговує його праця “Зв'язок класичного та доісторичного слов'янського світів”⁴⁵, у якій на основі докладного аналізу давньогрецьких, давньоримських і візантійських авторів проаналізував роль грецької та римської культури в розвитку культури інших європейських народів, механізми впливу; вказав регіони та народи, які піддалися більшому чи меншому впливу античної культури, з'ясувавши при цьому причини цих явищ. Багато уваги присвятив хронології та зміні назв, які автори-сучасники використовували на означення давніх слов'ян. На основі докладного аналізу праці Тацита “Германіка” та мети її написання В. Пастушин слідом за польським вченим Данєвським дійшов висновку, що серед народів, яких цей давній автор називав германцями, були і слов'янські. Тож однозначно ствердив, що ця праця має надзвичайне важливе значення для дослідження тогочасних германського та слов'янського світів.

Після писемних джерел він зупинився і на аналізі археологічних (бурштин, монети, посуд та ін.). Дослідник навів систематизовані відомості про найважливіші археологічні знахідки пам'яток античної культури, що були зроблені

⁴² Пастушин В. Про індоєвропейські мови та індоєвропейську прабатьківщину / Василь Пастушин // Життя і знання. Львів, 1936. № 7–8. С. 214–216.

⁴³ Там само. С. 215.

⁴⁴ Там само. С. 216.

⁴⁵ Pastuszczyński B. Stosunek świata klasycznego do przedhistorycznego słowiańskiego / Bazyli Pastuszczyński // Filomata. Lwów, 1935. N 70. S. 405–431.

на території міжвоєнної Польщі (за територіальним принципом згідно з тодішніми повітами) та їхні зображення. На завершення автор зробив низку цікавих висновків, які заслуговують на увагу спеціалістів: найбільше пам'яток давньогрецької та давньоримської культур на території тодішньої Польщі знаходилось у південній частині Тернопільського воєводства на його пограниччі зі Станіславівським воєводством над Дністром, позаяк саме ці землі перебували найближче до існуючих з VII ст. до н. е. колоній Північного Причорномор'я, а від 106 р. н. е. наддністрянські терени безпосередньо межували з Римською імперією. Основними торгівельними шляхами були тоді ріки. На основі датування археологічних знахідок та аналізу інших джерел В. Пастущин виділив періоди найінтенсивніших контактів місцевого слов'янського населення з античним світом. Ще одне цікаве спостереження стосується давньоримських купців, які цікавилися відповідними краями лише в межах своїх вузьких торгівельних інтересів, адже жоден з них не залишив ширшого опису відвіданого краю на підставі власних спостережень. На підкорених Римом територіях панувало силове встановлення нових порядків, натомість на території міжвоєнної Польщі у давні часи відчувалися лише культурні впливи Риму, адже тогочасне місцеve населення само обирало ті елементи античної культури, які їм сподобалися або ж які їм могли знадобитися у щоденному побуті. Більше того, ці впливи все більше послаблювалися, чим далі ті чи інші регіони знаходилися від античного світу.

Натомість у часописі “Przegląd klasyczny” світ побачили його статті про класичні гуртки в гімназіях, члени яких займалися вивченням класичних латинської та старогрецької мов та античної культури⁴⁶, та про вивчення латинських слів у гімназіях нового зразка, в яких, згідно шкільної реформи 1932 р., значно зменшили кількість навчальних годин на вивчення латинської мови⁴⁷. Ці праці були схвально оцінені тогочасними польськими педагогами⁴⁸. Продовженням цієї проблематики стали і дві позитивні рецензії В. Пастущина на підручник з латинської мови для середніх загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання Івана Любомировича⁴⁹, в яких докладно проаналізовано його структуру, методичні підходи автора, а водночас відзначено й окремі похибки⁵⁰.

⁴⁶ *Pastuszczyn B.* Kółka klasyczne w świetle sprawozdań / Bazyli Pastuszczyn // *Przegląd klasyczny*. Lwów, 1936. R. II. № 7–8. S. 517–528.

⁴⁷ *Pastuszczyn B.* Nauczanie słówek łacińskich w gimnazjum nowego ustroju / Bazyli Pastuszczyn // *Przegląd klasyczny*. 1936. R. II. № 5. S. 321–342.

⁴⁸ *Cybulski St.* Uwagi i myśli do artykułu p. prof. B. Pastuszczyna pt. Nauczanie słówek łacińskich w gimnazjum nowego ustroju (*Przegląd Klas.* 1936, nr. 5) / Stefan Cybulski // *Przegląd klasyczny*. Lwów, 1936. R. II. № 7–8. S. 541–544.

⁴⁹ *Любомирович І.* Латинська граматики для середніх загально-освітніх шкіл з українською мовою навчання / Іван Любомирович. Львів, 1937. 160 с.

⁵⁰ *Пастущин В.* Новий підручник граматики латинської мови [рецензія] / В. Пастущин // *Наша культура*. Варшава, 1937. Кн. 6–7. С. 314–316; *Pastuszczyn B.* Lubomirowicz Iwan, *Латинська граматики для середніх загально-освітніх шкіл з українською мовою навчання*. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie 1937, s. 160 [рецензія] / Bazyli Pastuszczyn // *Przegląd klasyczny*. Lwów, 1937. R. III. № 5–7. S. 464–470.

У липні 1938 р. В. Пастущину вдалося реалізувати ще один зі своїх давніх задумів – провести стаціонарні польові дослідження на теренах Полісся. Для цього він за порадою самих поліщуків обрав західнополіське село Дрочево Берестейського повіту Поліського воєводства Речі Посполитої, яке виникло у другій половині XIX ст., і в яке до того не ступала нога жодного народознавця⁵¹.

Зрештою вибору для таких досліджень саме поліського села, на нашу думку, сприяли й результати нещодавніх досліджень польських етнологів (Казимира Мошинського (1887–1959)⁵², Чеслава Петкевича (1856–1836)⁵³, Юзефа Обрембського (1905–1967)⁵⁴ та ін.), а також низка фольклорно-етнографічних публікацій про Західне Полісся на сторінках тогочасної україномовної галицької періодики⁵⁵. Проте, якщо праці зазначених польських народознавців були написані на основі тривалих систематичних наукових досліджень, то західноукраїнські етнологи міжвоєнного періоду переважно публікували власні спостереження з короткотривалих мандрівок поліським краєм. До речі, чи не найбільше уваги західноукраїнські народознавці тоді приділяли таким українським етнічним землям, як Берестейщина та Пінщина.

З власної ініціативи та за особисті кошти В. Пастущин приїхав на Полісся у с. Дрочево у першій половині серпня під час жнив і на кілька тижнів тут поселився. Село залишив найімовірніше десь у другій половині вересня того ж року, адже навчальний рік тоді розпочинався з 1 жовтня. Цей населений пункт лежав майже на межі тодішніх Поліського та Волинського воєводств. Зі собою дослідник не мав ні фотоапарата, ні фонографа, бо за такі речі тоді можна було потрапити в тюрму⁵⁶. Обрав методику стаціонарного дослідження, яка хоча й дає можливість обстежити лише невелику територію (у цьому випадку – одне село), але завдяки їй можна значно глибше та всесторонніше пізнати культуру місцевих мешканців⁵⁷. Або, як з цього приводу писав сам дослідник, “тому, що

⁵¹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–2, спр. 22, арк. 1–3.

⁵² *Moszyński K.* O badaniach muzyczno-etnograficznych na Polesiu w r. 1932 / Kazimierz Moszyński // *Lud Słowiański*. Kraków, 1934. T. III. S. 69–79 (B); *Moszyński K.* O kulturze ludowej południowo-wschodniego Polesia / Kazimierz Moszyński // *Ziemia*. 1925. № 10. S. 120–131; *Moszyński K.* Polesie wschodnie: materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz z powiatu rzeczyckiego / Kazimierz Moszyński. Warszawa, 1928. XV + 326 s.

⁵³ *Pietkiewicz Cz.* Polesie rzeczyckie. Cz. I: Kultura materjalna / Czesław Pietkiewicz. Kraków, 1928. 319 s.

⁵⁴ *Obrebski J.* Dzisiejsi ludzie Polesia / Józef Obrebski // *Przegląd socjologiczny*. T. IV. Poznań, Warszawa, 1936. S. 414–446; *Obrebski J.* Problem etniczny Polesia / Józef Obrebski // *Sprawy Narodowosciowe*. 1936. R. X. № 1–2. S. 1–21.

⁵⁵ *Вакульчик М.* Дорогичин поліський: Великодні звичаї на Поліссі / М. Вакульчик // *Жіноча доля*. Львів, 1936. Р. XII. Ч. 7–8. С. 4–5; *Гургула І.* Пізнаваймо Полісся / Ірина Гургула // *Наша батьківщина*. Львів, 1937. Ч. 11. С. 245–249; *Кисілевська О.* Дещо з поліських звичаїв / О. Кисілевська // *Жіноча доля*. Р. XII. 1936. Ч. 9. С. 7; Ч. 10. С. 7; та ін.

⁵⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–2, спр. 22, арк. 1.

⁵⁷ *Глушко М.* Методика польового етнографічного дослідження : навч. посібник / Михайло Глушко. Львів, 2008. С. 56–59; *Громов Г. Г.* Методика этнографических экспедиций / Г. Г. Громов. М., 1966. С. 11–14.

принагідні розмови з людьми й оглядини поліських красвидів з поїздів й автобусів не дають багато користі, я рішив вкінці зупинитися довше в одному селі, щоб [...] приглянутися культурі вправді одної місцевості, але за те основніше”⁵⁸.

Його стаціонарні дослідження на теренах одного села були продовженням славних традицій української етнологічної науки кінця XIX – 30-х років XX ст., адже саме такий спосіб збору польового етнографічного матеріалу до цього практикували як окремі західноукраїнські народознавці (насамперед Михайло Зубрицький (1856–1919)), так і етнологи в підрадянській Україні у 20-х – на початку 30-х років XX ст. (Антін Онищук (1883–1937) (с. Старосілля Остерського пов. на Східному Поліссі, 1921–1922 роки), Ніна Заглада (1896–1938) (с. Ново-Шепеличі Чорнобильського пов. на Середньому Поліссі, 1934 р.) та ін.)⁵⁹. Натомість більшість тогочасних польських (етносоціологічні експедиції під керівництвом Ю. Обрембського 1934–1937 років⁶⁰) та чимало українських поліссезнавців (Людмила Шевченко (1895–1969), Степан Таранушенко (1889–1976) та ін.) у міжвоєнний період надавали перевагу більш поширеному експедиційному способу.

Досліджуючи різні ділянки духовної та матеріальної культури, сімейного та громадського побуту, мови та фольклору, народознавець записував фольклорно-етнографічні матеріали від різних за віком і статусом мешканців села: від наймолодших і найстарший, найбідніших і найбагатших. За інформацію доводилось декому платити, насамперед хлопцям та дівчатам, натомість старші

⁵⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–2, спр. 22, арк. 1.

⁵⁹ *Арсенич П. І.* Етнографічна діяльність Антона Онищука / П. І. Арсенич // Народна творчість та етнографія. 1989. № 4. С. 26–27; *Борисенко В.* Нариси з історії української етнології 1920–1930 х років / Валентина Борисенко. К., 2002. С. 59–60; *Глушко М.* Методика польового... С. 39–40, 57–58; *Заглада Н.* Из звіту етнографічної експедиції 1934 року / Ніна Загалада; упоряд., прим., “Остання експедиція Ніни Заглади. Замість післямови” Михайла Глушка // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2001. Т. ССXLII. Праці Секції етнографії і фольклористики. С. 443–444; та ін.

⁶⁰ Докладніше про перебіг, учасників, методику та результати польових досліджень 1934–1937 років на Поліссі під керівництвом Ю. Обрембського див. *Энгелькінг Г.* Юзаф Абрэмбскі (1905–1967): да біяграфіі антраполага / Ганна Энгелькінг // Homo historicus 2008. Гадавiк антрапалагічнай гісторыі / пад. рэд. А. Ф. Смаленчука з удзелам І. М. Дубянецкай. Вільня, 2008. С. 217–235; *Engelking A.* Inedita from the archives of Jozef Obrebski / Anna Engelking; transl. by Jacek Serwański // Nationalities Affairs (Sprawy Narodowościowe). 2006. Issue 29. P. 283–285; *Engelking A.* Nieznani badacze Polesia w latach trzydziestych XX wieku: Roman Chromiński, Jan Teodorowicz, Zygmunt Korybutiak. Z archiwaliów ekspedycji etnosocjologicznej Józefa Obrebskiego / Anna Engelking // Wschód w polskich badaniach etnologicznych i antropologicznych. Problematyka – badacze – znaczenie / pod. red. Zbigniewa Jasiewiczza. Poznań, 2004. S. 203–213. [Prace Komitetu nauk etnologicznych Polskiej akademii nauk. Nr. 12]; *Engelking A.* Poleska ekspedycja etnosocjologiczna Józefa Obrebskiego w latach 1934–1937. Organizacja. Metody badań. Problematyka. Uczestnicy / Anna Engelking // Ethnografia Polska. Warszawa, 2001. T. XLV. Zesz. 1–2. S. 23–45; *Obrebski J.* Studia etnosocjologiczne. T. I. Polesie / Józef Obrebski; redakcja naukowa i wstęp Anna Engelking. Warszawa, 2007. 574 s.

платні не вимагали⁶¹. Основними його помічниками були вчителька Наталія Флюнт (В. Пастущин поселився саме у школі) та місцевий парох о. Кость Кедрич. Як згодом писав сам етнолог, “завдяки йому я пізнав багато таких речей, про які не міг мене ніхто в селі поінформувати”⁶². Загалом вдалося записати багато цінного матеріалу, проте ввести його у науковий обіг наприкінці 1930-х років народознавцю так і не вдалося.

Після окупації Західної України більшовиками у вересні 1939 р. він працював заступником директора з педагогічної роботи у середній школі в Тернополі. У січні 1940 р. на пропозицію тодішнього ректора Михайла Марченка (1902–1983) перейшов працювати на посаду в.о. доцента кафедри класичної філології Львівського державного університету імені Івана Франка⁶³. У ті роки тут зібрався потужний науковий колектив спеціалістів із давньої історії та індоевропеїстики – професори Ришард Ганшинець (1888–1958) (історик, релігієзнавець, завідувач кафедри), Єжи Ковальський (1893–1948) (філолог-класик, учений-еллініст), Єжи Мантойфель (1900–1954) (філолог-класик, папіролог) та Едмунд Булянда (1882–1951) (історик мистецтва, археолог), доценти Мар’ян Ауербах (1882–1941) (філолог-класик), Іван Копач (1870–1952), Іван Смерека (?–?) та старші викладачі Е. Уріх (?–?), Станіслав Пільх (1882–1945), Михайло Соневицький (?–?)⁶⁴. Співпраця з ними сприяла зростанню інтересу В. Пастущина до етнології та давньої історії.

Крім суто викладацької діяльності, займався він і науковою. Так, 31 січня 1941 р. на І науковій сесії Львівського університету дослідник виголосив доповідь “Слов’янська прабатьківщина”⁶⁵. На 1941 р. у нього було заплановане тридцятиденне наукове відрядження до Києва, Харкова, Одеси, Москви і Ленінграда з метою опрацювання бібліотечних, музейних та архівних фондів⁶⁶, проте нам, на жаль, не відомо, чи воно було проведено. Більше схиляємось до того, що ця поїздка була запланована на літо, але її проведенню перешкодив вибух німецько-радянської війни у червні 1941 р.

Під час німецької окупації В. Пастущин викладав латинську мову у Другій українській державній гімназії у Львові⁶⁷. Навіть у цей складний період

⁶¹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–2, спр. 22, арк. 2, 70.

⁶² Там само. Арк. 2.

⁶³ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 93 зв., 105.

⁶⁴ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. [1939–1941], спр. 404. Списки професорско-преподавательского персонала по кафедрам с указанием оклада, 1940 р., арк. 6, 40; Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. [1939–1941], спр. 405. Списки викладачів та накази зам. нар. комісара від 19.X.1940 р. Штатний континент професорсько-викладацького персонала, 1940 р., арк. 5, 18, 55; Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. [1939–1941], спр. 407. Штатное расписание професорско-преподавательского состава по кафедрам с приложением указания к расчету штатов на 1941–1942 уч. год., 1941 р., арк. 17.

⁶⁵ Програма праць І-ої наукової сесії Львівського державного університету ім. Івана Франка. 29.I.–3.II.1941 р. Львів, 1941. С. 1.

⁶⁶ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. [1939–1941], спр. 412. Список преподавателей, получивших научные командировки, 1941 р., арк. 5, 24.

⁶⁷ Там само. Оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 94.

продовжував займатися наукою. Зокрема, 20 квітня 1943 р. його прийняли в члени Кабінету етнографії і фольклору Філологічної секції Об'єднання праці українських науковців у м. Львові, до якого тоді належали провідні львівські народознавці старшого (Ф. Колесса, Іларіон Свенціцький (1876–1956), Василь Щурат (1871–1948)) та молодшого (Катерина Матейко (1910–1995), Ольга Березовська (1910–?), Ірина Гургула (1904–1967), Володимир Левицький (?–?), Калістрат Добрянський (1907–?), Ольга Федейко (?–?), Роман Гарасимчук (1900–1976)) покоління. Члени цього наукового осередку тоді ставили перед собою такі головні завдання: “дальше призбирування етнографічних матеріалів та ведення дослідів над духовною, матеріальною й суспільною культурою українського люду з особливою увагою на культурні зв'язки з Півднем і Заходом, зокрема з германськими народами”; обговорення праць і рефератів на засіданнях гуртка; опрацювання та введення у науковий обіг фольклорно-етнографічних матеріалів Етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка, Львівського відділу Інституту фольклору АН УРСР (за 1940–1941 рр.), особистих архівів Володимира Гнатюка (1871–1926), Дмитра Яворницького (1855–1940), а також колекції фонографічних валиків Осипа Роздольського (1872–1945) з народними мелодіями та кобзарськими піснями⁶⁸.

З протоколу засідання Кабінету від 20 квітня 1943 р. дізнаємось, що вже тоді В. Пастущин повідомив, що у нього є готова праця “Село Дрочево на Поліссі”⁶⁹. Ця ж праця, але під дещо зміненою назвою – “Етнографічні матеріали з Полісся, с. Дрочево, к[оло] Берестя”, згадується як завершена і в офіційному звіті про роботу Філологічної групи за 1943 р.⁷⁰

Оскільки члени Кабінету не мали можливості друкувати свої наукові праці у відповідних виданнях, на пропозицію Ф. Колесси було вирішено після відповідного обговорення на засіданні Кабінету, друкувати їхній короткий зміст у часописах “Наші дні”, “Краківські вісті” та щоденній газеті “Львівські вісті”, яку німецька влада видавала для дистрикту “Галичина”⁷¹. Саме на сторінках останньої у квітні 1944 р. В. Пастущин опублікував статтю “Генезис одягів”⁷², яка, очевидно, є скороченим варіантом виголошеної на засіданні цього Кабінету однойменної доповіді. Більше того, можемо ствердити, що тут викладені й окремі міркування із його докторської роботи 1922 р.

Зокрема, проаналізувавши чотири основні гіпотези стосовно походження одягу, які на перше місце виносили котрийсь з наступних чинників: “почуття стиду”, “мистецькі мотиви”, “підсоння” (клімат) або ж “ступінь культури”, В. Пастущин

⁶⁸ Історія Національної академії наук України, 1941–1945. Ч. 1. С. 561–562.

⁶⁹ Там само. С. 562.

⁷⁰ Історія Національної академії наук України, 1941–1945. Ч. 1. С. 607; Повідомлення про роботу Філологічної групи... С. 3.

⁷¹ Історія Національної академії наук України, 1941–1945. Ч. 1. С. 562, 605–607.

⁷² Пастущин В. Генезис одягів / В. Пастущин // Львівські вісті. Від 6 квітня 1944. № 78 (797). С. 3.

дійшов висновку, що “жаден з них не має абсолютного значення; є тільки релятивні чинники: одні з них висуваються місцями на перше місце й сильно впливають на генезу одягів, а другі чинники, як побічні, грають побіч того першого побічну роллю; на іншому терені панівне значення звичайно має якийсь інший чинник, а другі чинники більш або менш впливають на генезу одягів з свого боку. В загальному – якщо хочемо мати перед очима цілу етнологію – можна б твердити, що в тепліших пасмугах землі висуваються частіше на перше місце мистецькі мотиви, в холодніших зате підсоння, як головні чинники генези одягів. Інші чинники мають тут і там побічне значення”. Іншими словами, автор констатував, що в різних регіонах земної кулі різні чинники мали визначальне значення, а інші – допоміжне. Отже, на думку В. Пастущина, при дослідженні походження традиційного одягу якогось народу на території його проживання необхідно знайти “такі чинники, які дійсно на тому терені мали рішачий вплив на генезу одягів того народу”. Так, у випадку з давніми слов’янами, народознавець слідом за тодішніми дослідниками, локалізувавши слов’янську прабатьківщину на теренах між Карпатами, Балтикою, Віслою та Дніпром, визначальним чинником у формуванні одягу вважав помірний клімат, адже саме в ньому завжди є та буде найкраще розвинутим комплекс одягу, за рахунок якого можна переkritи різниці температур, що є упродовж чотирьох пір року і цим самим уникнути переохолодження організму та усіляких хвороб. Саме у зв’язку з цим мешканці помірного кліматичного поясу носять різний одяг весною, влітку, восени та взимку. Натомість жителі холодних поясів та районів з переважно жарким кліматом мають одяг одноманітніший упродовж року, адже людські організми швидше акліматизуються до яких-небудь однакових температур, ніж до таких, що періодично чергуються й значно від себе відрізняються. Підсумовуючи він стверджує, що “з того приводу одяги в уміркованих пасмугах можна назвати в першу чергу одягами потреби”.

Після другого приходу радянської влади в 1944 р. В. Пастущин продовжив викладати грецьку та латинську мови у Львівському університеті. До речі, на той час у його творчому доробку значилось вже 27 праць та рецензій, проте лише частина з них була опублікована⁷³, інші залишалися в рукописах.

Спершу він працював на посаді в.о. доцента, а від червня 1946 р. після виїзду проф. Р. Ганшинця до Польщі – ще й в.о. завідувача кафедри класичної філології, яка тоді належала до філологічного факультету⁷⁴. У 1950 р. її перевели у структуру факультету іноземних мов. Відтоді В. Пастущин працював на посаді старшого викладача, а з 1953 р. і до смерті – доцента цієї кафедри⁷⁵. 19 листопада

⁷³ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 13.

⁷⁴ Там само. Арк. 18, 20.

⁷⁵ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 93 зв.; *Домбровський Р.* Класичної філології кафедра / Р. Домбровський // *Encyclopedia*. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. I : А–К / ред. кол.: Вакарчук І. О. (гол.), Лозинський М. В., Шуст Р. М., Качмар В. М. та ін. Львів, 2011. С. 605.

1953 р. йому було присуджено вчене звання доцента кафедри класичної філології⁷⁶. Він був мовознавцем високого рівня, адже, крім рідної, української, добре володів латинською, грецькою, польською, німецькою та російською, слабше – англійською, французькою і чеською мовами⁷⁷.

Паралельно з викладацькою роботою в університеті він з кінця серпня 1944 р. до 1948 р. за сумісництвом працював на посаді старшого наукового співробітника ЛВ ІМФЕ АН УРСР⁷⁸, керівником якого тоді був Ф. Колесса – останній керівник Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, найвідоміший західноукраїнський дослідник традиційної музики та фольклору Полісся міжвоєнного періоду⁷⁹, а згодом – керівник Етнографічного музею та ЛВ ІМФЕ АН УРСР (до смерті 3 березня 1947 р.). Саме йому належить науково-тематичний план досліджень львівських етнологів у 1944–1947 роках. Більше того, очевидно, саме з його ініціативи передбачалися два дослідження про традиційну культуру Полісся, які були включені до науково-тематичних планів ЛВ ІМФЕ АН УРСР і мали продовжити студії міжвоєнного періоду “Село Дрочево Берестейського району на Поліссі” (В. Пастущин) та “Слов’янські взаємовпливи у розвитку матеріальної культури Полісся і сучасна матеріальна культура Полісся” (Р. Гарасимчук). Однак через складну політичну ситуацію у цьому регіоні в перші повоєнні роки дослідники змушені були обмежити свою роботу опрацюванням зібраних раніше матеріалів, а в майбутньому, мабуть, планували відновити польові дослідження Полісся⁸⁰.

Упродовж 1944–1945 років В. Пастущин на основі зібраних у 1938 р. матеріалів виконував планове монографічне дослідження “Село Дрочево Берестейського району на Поліссі”⁸¹, а вже 30 квітня 1945 р. на науковому засіданні співробітників ЛВ ІМФЕ АН УРСР за участю гостей з Етнографічного музею відбулося обговорення рукопису його праці. Спершу автор подав коротку характеристику свого дослідження. Потім свої міркування з приводу цієї монографії висловила більшість з присутніх народознавців. Дискусію відкрив академік Ф. Колесса. Згодом у ній взяли участь Ольга-Олександра Дучимінська (1883–1988), Михайло Скорик (1895–1981) та К. Добрянський. На прохання Ф. Колесси, який висловив свої окремі зауваження, В. Пастущин зачитав відповідні фрагменти своєї праці та тексти пісень⁸².

⁷⁶ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 91, 99, 136.

⁷⁷ Там само. Арк. 94.

⁷⁸ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 1 а (ЕМ), спр. 4, арк. 1. За іншими даними він працював у ЛВ ІМФЕ АН УРСР аж до квітня 1949 р., тобто до моменту його ліквідації (Історія Національної академії наук України, 1946–1950. Ч. 2. С. 349).

⁷⁹ Колесса Ф. Народня музика на Поліссі / Філарет Колесса // Українська музика. Львів, 1939. Ч. 1. С. 3–15; Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського / упор. С. Грица. К., 1995. 189 с.; *Moszycki K.* O badaniach muzyczno-etnograficznych...

⁸⁰ Гілевич І. Українська етнографічна наука... С. 40–41.

⁸¹ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 1 а (ЕМ), спр. 7, арк. 1.

⁸² Там само. Спр. 4, арк. 17.

Відтак рукопис монографії відіслали в ІМФЕ АН УРСР для публікації, однак вона так і не побачила світ, а й досі зберігається в архіві цієї установи⁸³. Ще один її примірник зберігався в архіві ЛВ ІМФЕ АН УРСР, але під час ліквідації цієї установи в 1949 р. разом з більшістю інших матеріалів архіву цього народознавчого осередку був переданий до Києва в архів ІМФЕ АН УРСР⁸⁴, де з них сформували окремих фонд (ф. 34)⁸⁵.

На момент збору польового матеріалу праця В. Пастущина задумувалася як продовження монографічних описів, підготовлених західноукраїнськими вченими у міжвоєнний період, об'єктом вивчення яких була традиційна культура мешканців окремого села. Найвідомішим серед них є дослідження Володимира Кобільника (1885–1937) про матеріальну культуру с. Жукотина тодішнього Турчанського повіту⁸⁶. Більше того, Ф. Колесса порівнював працю про с. Дрочево з “Гуцульщиною” Володимира Шухевича (1849–1915)⁸⁷ та “Бойківщиною” М. Скорика (також готувалася у перші повоєнні роки, але так і не була завершена)⁸⁸.

І хоча монографія В. Пастущина була дописана у другій половині 1944 – на початку 1945 р., вона суттєво відрізнялася від тогочасних колективних досліджень київських етнологів⁸⁹, адже у ній виявляємо лише мінімальні сліди впливу радянської науки та ідеології.

Рукопис монографії складається з вступу, двох розділів, приміток, словника місцевої говірки, списку фотографій, літератури про Полісся (44 позиції) та двох карт. До речі, у списку літератури автор подав не всі використані праці, а лише ті з них, що безпосередньо стосуються Полісся⁹⁰.

У вступі В. Пастущин торкнувся історії свого зацікавлення поліщуками, обставин та методик польової роботи, налагодження стосунків з місцевим населенням, назвав кращих інформаторів та теми, які його найбільше цікавили (обряди, вірування, господарські заняття та пісні)⁹¹.

У першій частині він з різною повнотою опису та глибиною аналізу подав характеристику багатьох ділянок матеріальної (житлово-господарське будівництво, одяг, їжа, напої) і духовної (родинна і календарна обрядовість, вірування про ходячих небіжчиків, відьом, чортів тощо) культури, традиційних

⁸³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–2, спр. 22.

⁸⁴ Там само. Ф. 34–1. Львівський філіал ІМФЕ АН УРСР, спр. 4. Пастущин В. Ю. Дрочево Берестейського району на Поліссі (монографія), 1945 р., 102 арк.

⁸⁵ Колесса Ф. Обнова української етнографії... С. 210.

⁸⁶ Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин Турчанського повіту / Володимир Кобільник. Самбір, 1937. 156 с.

⁸⁷ Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 1–4 / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1899–1904. Т. 2, 4, 5, 7; Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 5 / Володимир Шухевич. Львів, 1908. [2] + 300 с.

⁸⁸ Колесса Ф. Обнова української етнографії... С. 45.

⁸⁹ Гілевич І. Українська етнографічна наука... С. 36–40.

⁹⁰ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–2, спр. 22, арк. 97–99.

⁹¹ Там само. Арк. 1–2.

занять (основні та допоміжні господарські заняття, промисли і ремесла), сімейного та громадського побуту. Для прикладу, характеризуючи ремесла (ткацтво, кравецтво, кошикарство, бондарство, ковальство тощо), етнолог наголосив на тому, що “виробництво в Дрочеві є дуже примітивне, як інші ділянки їхньої культури і має дуже вузькі границі, що є залежні від потреб щоденного життя: нема в них виробництва на експорт, бо в сусідніх селах є таке саме виробництво, а подекуди стоїть воно навіть вище, як самі дрочев'яни про це висловлюються”⁹².

Характеризуючи наявний сортимент жіночого, чоловічого і дитячого, святкового та буденного, літнього і зимового одягу в розділі “Ноша”, автор згадав про сировину для його виготовлення та способи носіння, проте, на нашу думку, замало уваги приділив особливостям крою. Не зупинився він і на тому, який з цього одягу є давнішого, а який – пізнішого походження. Натомість підсумував, “що ноша тутешніх селян є компромісом між народною ношію, яку зустрічаємо у старших і бідняків, і яка вже з кожним днем вибуває з уживання, а теперішню, тандетною, міською, яка запускає щораз сильніше коріння”⁹³.

У другій частині зібрано тексти місцевого фольклору: колядка (1 запис), казки (3), загадки (13), жнивні (2), весільні (12) та сімейно-побутові (48) пісні, в яких, щоправда, відсутня докладна паспортизація, проте вона у цьому випадку й не дуже потрібна, адже місце та час фіксації фольклорних творів відомий. У коментарях до цієї частини автор ствердив, що музичний аналіз пісень залишає спеціалістам. Натомість зробив цінне зауваження, що “дрочев'яни не знають веснянок, хрестильних, похоронних голосінь і святоіванських пісень”⁹⁴, в чому частково, на нашу думку, можна вбачати локальну специфіку місцевого фольклору, адже висновки пізніших дослідників про жанрову палітру західнополіського фольклору дещо різняться⁹⁵.

Завданням приміток, у яких автор найчастіше проводив паралелі з матеріалами, які збирали поліссезнавці К. Мошинський⁹⁶ і Ч. Петкевич⁹⁷, а також дослідник Бойківщини В. Кобільник⁹⁸ “є деякі важніші порівняльні аналогії та різниці, взяті з інших українських або іноземних теренів у зв'язку з культурою села Дрочева. Ці аналогії вказують на те, що село Дрочево, хоч воно [...] наче дошками забите від решти світу, має деякі культурні зв'язки з іншими теренами. Різниці свідчать у загальному про те, що тут збереглися деякі культурні залишки, які на інших теренах давно щезли з поверхні землі або перейшли на інші більш

⁹² Там само. Арк. 16.

⁹³ Там само. Арк. 23.

⁹⁴ Там само. Арк. 88.

⁹⁵ Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України : нариси й статті / Роман Кирчів. Львів, 2002. С. 215–235.

⁹⁶ Moszyński K. Polesie wschodnie...

⁹⁷ Pietkiewicz Cz. Polesie rzeczyckie. Cz. I.

⁹⁸ Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин...

сучасні форми. Не виключений може бути також факт, що ці різниці в поодиноких випадках можуть бути рефлексом чужого культурного походження та впливу⁹⁹. Вся згадана у покликаннях література опублікована до 1939 р. Більше того, це переважно праці польських та західноукраїнських авторів.

Натомість з праць класиків марксизму-ленінізму, що тоді були невід'ємним елементом наукових студій, наявна лише одна велика цитата Сталіна про “процвітання науки, яка служить народу”. Цей вислів було вміщено на окремій, не пронумерованій, сторінці відразу після титульної. Натомість у тексті самої праці ні про СРСР, ні про радянську науку немає жодної згадки. Очевидно, саме цей факт став одним з визначальних у тому, що монографія не була опублікована. З іншого ж боку, ці факти підтверджують думку про те, що в повоєнні роки В. Пастущин лише завершив монографію, а основну її частину підготував ще раніше.

У вступі та перших частинах автор нічого не згадав про етнічну приналежність місцевих мешканців, а лише про релігійну (православні). Щоправда, в окремому розділі він торкнувся особливостей їхньої говірки. Саме тут, згадуючи про мовну приналежність, народознавець констатував, що вони українці¹⁰⁰. Це твердження, на нашу думку, є ще однією з імовірних причин того, що праця В. Пастущина не побачила світ, адже після Другої світової війни Дрочево опинилося у складі Білорусії і разом з усією Берестейщеною було відірване від ядра української етнічної території. До речі, комплексна експедиція співробітників сектору етнографії Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору АН БРСР упродовж 25 липня – 8 вересня 1963 р. вивчала сучасний побут і традиційну матеріальну культуру мешканців Кам'янецького, Брестського, Кобринського і Дрогичинського районів Брестської області та Любомльського (с. Пульмо; нині Шацького р-ну) і Камінь-Каширського (села Доманове, Дольськ; нині відповідно Ратнівського та Любешівського р-нів) районів Волинської області. Згодом керівник наукової мандрівки Лідія Молчанова опублікувала звіт, у якому було підсумовано результати дослідження землеробських знарядь та одягу¹⁰¹. Дослідники дійшли цінного висновку, що “матеріальна культура обстежених районів Білоруського і Українського Полісся (його південно-західна частини) має одну основу”. Такий стан вони пояснили загальнополіськими особливостями матеріальної культури¹⁰². Насправді, пояснення значно прозаїчніше – автохтонні мешканці всіх обстежених під час цієї експедиції населених пунктів є за походженням українцями.

Цікаві спостереження В. Пастущин зробив й про говірку Дрочева, яка “є бідна, як є бідна ціла його культура, залежна від землі; багато в ній архаїзмів і то не тільки в поезії, але теж у прозі й тим вона різниться значно від інших наших говірок, де мова прозаїчна є більш новітня, ніж мова в поезії. Звичайний

⁹⁹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–2, спр. 22, арк. 70.

¹⁰⁰ Там само. Арк. 35, 47–48.

¹⁰¹ Малчанова Л. А. Некаторыя вынікі работы комплекснай этнаграфічнай экспедыцыі 1963 г. па Беларусі і Украінаму Палессю / Л. А. Малчанова // Весці Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук. 1964. № 4. С. 182–184.

¹⁰² Там само. С. 184.

селянин користується кількома сотнями слів, багато звичайних українських слів і то навіть з хліборобської ділянки дрочев'яни не розуміють, а абстрактні поняття у них майже не існують”¹⁰³.

З огляду на те, що під час перебування у Дрочевому, як уже зазначалось, у етнолог не було ні фотоапарата, ні фонографа, свою пізнішу працю народознавець доповнив 18 світлинами різних сцен життя поліщуків середини 30-х років ХХ ст. переважно з сусіднього Столинського району, які, як стверджував сам автор, “в загальному майже в нічому не різняться від того, про що була мова в тексті праці”¹⁰⁴.

Водночас В. Пастущин зробив обґрунтовані висновки і про причини, які сприяли довгому збереженню традиційної культури в різних населених пунктах регіону: “Я старався *“sine ira et studio”* (“без гніву та пристрасті”. – *І. Г.*) з'ясувати життя дрочев'ян у різних проявах їхньої матеріальної й духовної культури, якої головними рисами є примітив й архаїзм завдяки ізоляційним і топографічним обставинам села; великий (велику. – *І. Г.*) роль грала тут і та обставина, що жодна дотеперішня влада не старалася поважно й конкретно піднести культуру Полісся на вищий щабель; з того приводу поліщуки залишилися позаду культури на інших українських теренах, де топографічно-географічні, а часом і політичні обставини були більш або менш інші. Будучи кілька разів в Оріхові, я міг запримітити, що культура Дрочева є більш консервативна, ніж матірнього сусіднього села Оріхова, звідки – як знаємо – походять дрочев'яни. Це має свою причину в тому, що Оріхів має церкву в селі, куда приїжджають люди з сусідніх селів на празники, має від довшого часу школу, деякі товариства, крамниці й добру, як на поліські обставини шосе (дорогу. – *І. Г.*), куда приїжджають і переїжджають люди з сусідніх селів і вирівнують у дечому культуру Оріхова з сусідніми селами; натомість дрочев'яни вийшовши свого часу з Оріхова, побудували свої хутори на полях Дрочево [,] оточених лісами [,] й почали жити своїм відрубним, первісним ізоляційним життям і тому вони зберегли в своїй культурі багато таких архаїчних рис, які в більш рухливому Оріхові завдяки сусіднім впливам, вже раніш перестали існувати. Вартість культури Дрочева є так мовити більш історична, музейна, ніж сучасна [,] й у тому її значення, бо тут бачимо [те], [що] не бачимо вже деінде по українських селах”¹⁰⁵.

В. Пастущин дійшов однозначного висновку про те, що “Полісся – це може найслабше під кожним оглядом просліджена українська країна (регіон. – *І. Г.*), цікаве воно з примітивної й архаїчної культури, яка теж і тут зникає з поверхні землі, а на її місце приходить нова, але не завжди побажана для Полісся культура. Слід проте, поки [ще є] час, прослідити й насвітлити (зафіксувати. – *І. Г.*) ті залишки архаїчної культури Полісся й дати йому здорову сучасну культуру, а саме: осушити багна, направити й розбудувати шляхи, дати школу, освіту,

¹⁰³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–2, спр. 22, арк. 88.

¹⁰⁴ Там само. Напис на конверті з фото.

¹⁰⁵ Там само. Арк. 46–47.

кооперативи та інші громадські організації¹⁰⁶. Отже, як засвідчують процитовані фрагменти, народознавець добре усвідомлював велику цінність традиційної культури поліщуків, уважав за нагальну потребу і далі збирати польові етнографічні матеріали про неї.

До роботи додано дві карти (фізична і діалектологічна с. Дрочева та навколишніх населених пунктів), які виконала випускниця Художнього інституту Софія Юськевич, яка свого часу оформляла нотні записи Миколи Колесси (1903–2006), Анатолія Кос-Анатольського (1909–1983) та Василя Барвінського (1888–1963). У повоєнний період художниця працювала у ЛВ ІМФЕ АН УРСР, а згодом – у відділі археології Інституту суспільних наук (м. Львів). Вона ж була одним з організаторів Художньо-меморіального музею Олени Кульчицької у Львові. На початку 1990-х років переїхала до Канади, де мешкає із дочкою¹⁰⁷.

Під час роботи у ЛВ ІМФЕ АН УРСР В. Пастущин підготував ще низку цінних праць. Так, 17 лютого 1945 р. на розширеному засіданні ЛВ ІМФЕ АН УРСР за участю співробітників відділів Інститутів історії, археології та мовознавства АН УРСР дослідник виголосив доповідь на тему “Слов’янська прабатьківщина”, у якій на основі давньогрецьких та давньоримських праць, а також інших джерел “старався означити територіально й часово слов’янську прабатьківщину”. В обговоренні виступу активну участь взяли академік Ф. Колесса, директор Львівського відділення Інституту археології АН УРСР Маркіян Смішко (1900–1981), археолог Іван Старчук (1884–1950), історик та музеєзнавець Іван Карпинець (1898–1954)¹⁰⁸. Невдовзі ця стаття була подана до друку¹⁰⁹, проте з якихось причин так і не побачила світ.

13 травня 1945 р. на засіданні співробітників відділення відбулося обговорення статті В. Пастущина “Зброя в інтернаціональному фольклорі”, в якій народознавець проаналізував роль кам’яної та металевої зброї як знаряддя, яке вже перестало бути зброєю (сокира, ніж тощо) в античних, середньовічних та сучасних народів, “як засобу охорони перед впливами злої сили на людей і роль “символічної” зброї, як апотропейонів”. Найактивнішу участь в обговоренні знову взяли Ф. Колесса та М. Скорик¹¹⁰. Проте ця праця також не дійшла до читача. Хоча свого часу вона могла стати цінним надбанням української етнологічної науки, позаяк на явище використання металевих виробів у різних ділянках календарної, сімейної та оказіональної обрядовості чи в інших життєвих ситуаціях принагідно звертали увагу чимало українських та іноземних народознавців ХІХ – початку ХХІ ст.¹¹¹. Однак спеціальні розвідки з цієї тематики є нечисленними і

¹⁰⁶ Там само. Арк. 48.

¹⁰⁷ Колесса Ф. Обнова української етнографії... С. 138.

¹⁰⁸ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 1 а (ЕМ), спр. 4, арк. 15; Колесса Ф. Обнова української етнографії... С. 190–191.

¹⁰⁹ Колесса Ф. Обнова української етнографії... С. 36.

¹¹⁰ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 1 а (ЕМ), спр. 4, арк. 18.

¹¹¹ Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. М., 1991. С. 347; Moszyński K. Kultura ludowa słowian / Kazimierz Moszyński; [przedruk techniką fotooffsetową

нині¹¹². Скажімо, на українському матеріалі доцільно згадати статтю київської дослідниці Ірини Несен про використання сокири в народному побуті та обрядах мешканців правобережного Полісся¹¹³, а на загальнослов'янському – відповідні статті у етнолінгвістичному словнику “Славянские древности”¹¹⁴.

Наприкінці 1945 р. на урочистостях з нагоди 50-річчя створення Етнографічного музею В. Пастущин виступив з доповіддю “Одяги доісторичних слов'ян”¹¹⁵. Згодом матеріали згаданої конференції мали опублікувати в окремому збірнику, але цей задум так і не був реалізований¹¹⁶. Подальша доля цієї розвідки нам невідома.

У 1946–1948 роках народознавець спершу сам, а з 1947 р. разом з І. Гургулою, працювали над дослідженням про український народний одяг та прикраси на теренах західних областей України. Проте воно також не було завершене, а підготовлені матеріали в 1949 р. були передані до Києва в архів ІМФЕ АН УРСР¹¹⁷.

Водночас народознавця залучали до збору матеріалів для деяких колективних праць. Так, на рідній Стрийщині він робив записи до фольклорного збірника “Усна словесність в періоді вітчизняної війни”. До речі, в інших районах Львівської, Дрогобицької та Волинської областей відповідні тексти збирали тоді також М. Скорик (Сколівщина), К. Добрянський (околиці Старого Самбора), кореспондент вчитель Іван Чабан (1868–1957) (Сокаль) та Гонтар (в околицях Луцька). Однак цей збірник не був опублікований¹¹⁸.

Отже, жодна з цих праць В. Пастущина так і не побачила світ. Принагідно зазначимо, що аналогічна доля спіткала й усі підготовлені львівськими етнологами упродовж 1944–1951 років індивідуальні та колективні монографічні дослідження.

wydania 1929 roku]. [Warszawa, 2010]. Cz. I. Kultura materialna. S. 280–288; *Moszyński K.* Kultura ludowa słowian / Kazimierz Moszyński; [peredruk techniką fotooffsetową wydania 1934 roku]. [Warszawa, 2010]. Cz. II. Kultura duchowa. S. 210, 278, 309–310; та ін.

¹¹² *Потушняк Ф. М.* Серп в похоронному обряді / Ф. М. Потушняк // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія історична. Ужгород, 1958. № 2. С. 65–66; та ін.

¹¹³ *Несен І.* Сокира в народному побуті та обрядах (за матеріалами Правобережного Полісся) / Ірина Несен // Минуле і сучасне Волині й Полісся: роде наш красний. Матеріали Третньої Волинської обласної науково-етнографічної конференції, 14–15 червня 2007 року, м. Луцьк. Луцьк, 2007. С. 222–226.

¹¹⁴ *Валенцова М. М.* Игла / М. М. Валенцова // Славянские древности : этнолингвистический словарь в 5 ти томах. Т. 2. Д – К (Крошки) / под ред. Н. И. Толстого. М., 1999. С. 370–373; *Левкиевская Е. Е.* Нож / Е. Е. Левкиевская // Славянские древности : этнолингвистический словарь в 5 ти томах. Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка) / под ред. Н. И. Толстого. М., 2004. С. 429–434; *Чеха О. В.* Топор / О. В. Чеха // Славянские древности : этнолингвистический словарь в 5 ти томах. Т. 5: С (Сказка) – Я (Ящерица) / под общей ред. Н. И. Толстого. М., 2012. С. 288–290; та ін.

¹¹⁵ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 1 а (ЕМ), спр. 4, арк. 85–88; *Колесса Ф.* Обнова української етнографії... – С. 47–49, 142, 144–145.

¹¹⁶ *Колесса Ф.* Обнова української етнографії... С. 49, 194–195, 207.

¹¹⁷ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 1 а (ЕМ), спр. 7, арк. 1, 2, 4; *Гілевич І.* Українська етнографічна наука... С. 41; *Колесса Ф.* Обнова української етнографії... С. 44, 131, 210; *Скорик М. М.* Работа Львовского отдела... С. 159.

¹¹⁸ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 1 а (ЕМ), спр. 7, арк. 2–3; *Колесса Ф.* Обнова української етнографії... С. 37, 39–40, 73, 78, 112, 116.

Саме під час роботи в ЛВ ІМФЕ АН УРСР В. Пастущин підготував ще одне ґрунтовне монографічне дослідження – кандидатську дисертацію “Побут робітників Бориславського нафтового району (1815–1953 рр.)”. Варто зазначити, що тогочасна радянська наука не визнавала наукових ступенів, здобутих за кордоном, зокрема й в умовах міжвоєнної Польщі, тож багатьом з львівських етнологів потрібно було готувати нові дисертаційні дослідження. У зв’язку з цим переважна більшість львівських фахівців-етнологів до середини 1950-х років не мала наукових ступенів¹¹⁹.

Спершу це мало бути колективне дослідження “Побут робітників Бориславського басейну в минулому і сучасному”, роботу над яким розпочали у листопаді 1946 р.¹²⁰ Його внесли в план роботи ЛВ ІМФЕ АН УРСР на 1947 р. До складу авторського колективу ввійшли М. Скорик (керівник), В. Пастущин та молодий дослідник Олексій Дей (1921–1986). Між ними були поділені окремі частини цього дослідження загальним обсягом 12 друкованих аркушів. Щоправда, як дізнаємось з офіційного звіту про роботу ІМФЕ АН УРСР у 1947 р., лише два останні автори виконали свої частини роботи, натомість М. Скорик цього не зробив¹²¹. Останнє пов’язане з тим, що після смерті Ф. Колесси у березні 1947 р. саме М. Скорик очолив Етнографічний музей та ЛВ ІМФЕ АН УРСР, проте вже в жовтні того ж року його звільнили з роботи, а в грудні разом зі сім’єю вислали на заслання до м. Анжеросудженська Кемеровської області (Росія). Звільнили родину Скориків лише у 1957 р.¹²²

Тож в 1948 р. В. Пастущин продовжив розробку цієї теми, але вже як індивідуальної. Зокрема тоді, згідно плану, він мав зосередити основну увагу на австрійському та польському періодах¹²³. Упродовж вказаного року обговоренню цієї теми, методики збору матеріалів та окремих частин праці присвятили п’ять засідань наукового семінару ЛВ ІМФЕ АН УРСР (25 березня, 23 серпня, 4 та 11 жовтня, 1 листопада)¹²⁴.

У січні 1949 р. Президія ВАК, з огляду на захищену львівським народознавцем у 1922 р. докторську роботу, дозволила йому захист кандидатської дисертації без здачі відповідних іспитів¹²⁵. Щоправда, процес підготовки до захисту дисертаційного дослідження В. Пастущина затягнувся ще на кілька років. З одного боку, це було пов’язане як з подальшим збором польових фольклорно-етнографічних матеріалів, опрацюванням архівних першоджерел та наукової

¹¹⁹ Гілевич І. Українська етнографічна наука... С. 41.

¹²⁰ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 1 а (ЕМ), спр. 7, арк. 4.

¹²¹ Історія Національної академії наук України, 1946–1950. Ч. 1. С. 209.

¹²² Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 1389 (Особова справа Скорика Михайла Михайловича), 1944–1947 рр., арк. 26, 27; Дем’ян Г. Михайло Скорик / Григорій Дем’ян // Таланти Бойківщини. Львів, 1991. С. 237–238; Михайло Скорик (1895–1981) // Самбірські вісті (м. Самбір). 1993. Липень. С. 4.

¹²³ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 1 а (ЕМ), спр. 7, арк. 10.

¹²⁴ Там само. Спр. 17, арк. 5–7, 19–23, 27–28, 30–31, 34.

¹²⁵ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 105.

літератури. З іншого ж боку, з тим, що до 1952 р. в Україні не відбувалися захисти кандидатських дисертацій за спеціальністю “етнографія”, хоча ще в 1947 р. Вченій раді ІМФЕ АН УРСР було надано право приймати до публічного захисту кандидатські дисертації і надавати науковий ступінь кандидатів філологічних (за спеціальністю “Українська народна творчість”) та історичних (“Етнографія України”) наук, а також мистецтвознавства (“Український театр”)¹²⁶.

Про результати свого дослідження В. Пастущин доповів на Першій українській республіканській етнографічній конференції, яка відбулася 23–26 лютого 1954 р. у Львові за участю провідних українських фахівців і гостей з Москви, Ленінграда, Мінська, Тбілісі, Кишинева, Риги та Казані. Її учасники підсумували результати етнографічних досліджень у Радянському Союзі загалом та в Україні зокрема, виділили досягнення і недоліки¹²⁷. В архіві збереглася стенограма його виступу¹²⁸.

Тільки 1 липня 1954 р. в ІМФЕ АН УРСР (м. Київ) відбувся публічний захист кандидатської дисертації “Побут робітників Бориславського нафтового району (1815–1953 рр.)”¹²⁹. До речі, серед львівських етнологів повоєнного періоду В. Пастущин першим отримав наукову ступінь кандидата історичних наук за спеціальністю “Етнографія України”¹³⁰.

У цій праці В. Пастущин, продовжуючи студії І. Франка, розглянув в історичній динаміці процес змін та місцеві особливості побуту (житло, харчування, умови праці, медичне обслуговування, вплив складних економічних та побутових умов на створення нових сімей, культурне життя, тощо) бориславських робітників, їхній національний склад, співвідношення кадрових та тимчасових робітників, соціальну боротьбу, показав, як впливали зміни у технології видобутку нафти (передусім запровадження машинного обладнання в 1892 р.), озокериту та газу на побут робітників тощо.

¹²⁶ Лавров Ф. Захист кандидатських дисертацій з питань народної творчості та етнографії / Ф. Лавров // Народна творчість та етнографія. К., 1954. С. 175–178. (Наукові записки / ІМФЕ АН УРСР ; т. III).

¹²⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–2. Наукові роботи співробітників ІМФЕ імені М. Т. Рильського НАН України. 1944–2008 рр., спр. 186. Куницький О. С. Інформація про роботу республіканської наради з питань радянської етнографії, яка відбулася за постановою Президії АН УРСР 23–26 лютого 1954 р. в м. Львові, арк. 2; Гілевич І. Українська етнографічна наука... С. 48–49; Куницький А. С. Совещание украинских этнографов / А. С. Куницький // СЭ. 1954. № 2. С. 139–143.

¹²⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–2. Наукові роботи співробітників ІМФЕ імені М. Т. Рильського НАН України. 1944–2008 рр., спр. 338. Стенограма республіканської наради з питань радянської етнографії, 23–26 липня 1954 р., арк. 7–23.

¹²⁹ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 97, 105 зв., 135.

¹³⁰ Павлій П. Робота відділу етнографії / П. Павлій, Г. Стельмах // Народна творчість та етнографія. К., 1954. С. 173. (Наукові записки / ІМФЕ АН УРСР ; т. III).

Щоправда, сама праця В. Пастушина не стала доступною для широкого загалу. Її рукопис був переданий в архів ІМФЕ АН УРСР (ф. 34)¹³¹. Тому інші народознавці оцінюють її лише на основі опублікованого автореферату¹³².

Так, відомий дослідник робітничого побуту українців Прикарпаття проф. С. Макарчук у вже згаданій статті зробив його короткий, але дуже цінний аналіз. Зокрема, він відзначив такі здобутки В. Пастушина: на основі писемних джерел автор простежив динаміку чисельності робітників Бориславського нафтового басейну упродовж 1857–1931 років, умови праці на промислах, що відображені також у давньому афоризмі “В Бориславі кінська робота, а свинське спання”, види та облагодження жител (шопи, хліви, комори, хати), еволюційні зміни в одязі робітників – від традиційного селянського до спеціального виробничого одягу на виробництві та міського світського костюма під час свят і дозвілля. Статистичні джерела дозволили досліднику зробити висновок про те, що переважна більшість робітників нафтових промислів була позбавлена можливості утримувати сім’ю, у зв’язку з чим серед них було лише 15 % одружених¹³³.

Мало того, С. Макарчук відніс дисертаційне дослідження В. Пастушина (разом з працями Данила Фіголя (1907–1967)¹³⁴, Миколи Приходька¹³⁵, Андрія Поріцького¹³⁶, Юрія Гошка (1917–2004)¹³⁷ та Михайла Мазюти¹³⁸) до числа найбільш помітних з-поміж підготовлених у 1950–1960-х роках праць про культуру та побут робітників України в умовах капіталістичного ладу¹³⁹.

З-поміж інших праць В. Пастушина післявоєнного періоду доцільно згадати ще декілька. На секції історії звітної наукової конференції викладачів Львівського державного університету імені Івана Франка в лютому 1947 р. дослідник виступив з доповіддю “Проблема розселення та сусідства слов’ян в доісторичну добу”¹⁴⁰, в якій спробував відповісти на складне і водночас дуже дискусійне питання про те, як і коли відбулося розселення слов’ян у Європі. Вчений подав

¹³¹ Колесса Ф. Обнова української етнографії... С. 210.

¹³² Пастушин В. Ю. Быт рабочих Бориславского нефтяного района (1815–1953 годы) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук / В. Ю. Пастушин. К., 1954. 13 с.

¹³³ Макарчук С. Етнографічні дослідження побуту... С. 25.

¹³⁴ Фіголь Д. І. До історії побуту робітників Львова в кінці XIX – на початку XX ст. / Д. І. Фіголь // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. К., 1959. Вип. IV. С. 13–23.

¹³⁵ Приходько М. П. Житло робітників Донбасу / М. П. Приходько. К., 1964. 108 с.

¹³⁶ Поріцький А. Я. Побут сільськогосподарських робітників України в період капіталізму / А. Я. Поріцький. К., 1964. 139 с.

¹³⁷ Гошко Ю. Г. Громадський побут робітників Західної України (1920–1939 рр.) / Ю. Г. Гошко. К., 1967. 264 с.

¹³⁸ Мазюта М. А. Быт рабочего класса Советского Закарпатья (историко-этнографическое исследование) / М. А. Мазюта. К., 1969. 128 с.

¹³⁹ Макарчук С. Етнографічні дослідження побуту... С. 25.

¹⁴⁰ Волков Р. М. Звітна наукова сесія Львівського державного університету ім. Ів. Франка / Р. М. Волков // Доповіді та повідомлення Львівського державного університету імені Ів. Франка. Львів, 1947. Вип. 1. С. 6–7.

деякі зауваження щодо тодішнього стану науки, які підтримували та коментували пануючі тоді погляди радянських вчених про походження та розселення слов'ян. Зокрема, найбільше уваги автор доповіді приділив аналізу понять “Германія” та “германці”, “Скіфія” та “скіфи”, “Сарматія” та “сармати” тощо. Народознавець дійшов висновку, що їхній зміст був колективний (географічно збірний) і в різні історичні періоди мав різне етнічне обличчя, частково слов'янське, а не монолітне – скіфське, сарматське чи інше в етнічному значенні слова, як це розуміють деякі вчені. В. Пастущин проаналізував також літературні античні й візантійські джерела, які згадують про слов'ян. На основі цього аналізу він зробив висновки про те, що “слов'яни вже від I ст. н. е. поширювали територію своєї прабатьківщини і схрещувалися з різними етнічними групами”. Щоправда в 1947 р. були опубліковані лише тези цієї доповіді¹⁴¹.

На увагу заслуговують і спогади В. Пастущина про Івана Франка, які були написані в 1955 р.¹⁴² та опубліковані у першій книзі збірника “Іван Франко у спогадах сучасників”. Зокрема, зі шпальт цього видання дізнаємось окремі цікаві факти про перебування І. Франка влітку 1907 р. у свого довголітнього друга, відомого композитора, диригента і громадсько-культурного діяча О. Нижанківського в с. Завадові біля Стрия. Для прикладу, “Іван Якович нібито віддихав у Остапа, а в дійсності він багато працював днями і ночами. Він був тоді в силі свого віку і своєї творчості. Своєю роботою і працею він зробив глибоке і незабутнє враження на нас, всіх присутніх. Над чим він тоді працював, не знаю. Але добре пригадую собі, що в його окремій кімнаті було багато книжок, журналів, газет, безліч виписок тощо. Він найпізніше йшов спати й найраніше з нас усіх у хаті вставав до праці”¹⁴³.

Щоправда, спогади В. Пастущина не ввійшли до трьох пізніших перевидань цього корпусу матеріалів під назвою “Спогади про Івана Франка”¹⁴⁴, оскільки упорядники цих видань, прагнучи насамперед зібрати тут мемуари людей, які добре знали Каменяра та триваліший період з ним співпрацювали чи мали інші контакти, віднесли спогади В. Пастущина до категорії “дрібничкових”¹⁴⁵.

¹⁴¹ Пастущин В. Ю. Проблема розселення та сусідства слов'ян в доісторичну добу / Ю. В. Пастущин // Доповіді та повідомлення Львівського державного університету імені Ів. Франка. Львів, 1947. Вип. 1. С. 64.

¹⁴² Примітки // Іван Франко у спогадах сучасників / упор. О. І. Дей та Н. П. Корнієнко. Львів, 1956. С. 592.

¹⁴³ Пастущин В. Деякі спогади... С. 501–502.

¹⁴⁴ Спогади про Івана Франка / упор., вступна стаття, примітки О. І. Дея. К., 1981. 413 с.; Спогади про Івана Франка / [упор. вступ. стат. і приміт. Михайла Гнатюка]. Львів, 1997. 635 с.; Спогади про Івана Франка. Вид. 2 е, доп., перероб. / упор. Михайло Гнатюк. Львів, 2011. 831 с.

¹⁴⁵ Гнатюк М. У колі друзів і приятелів / Михайло Гнатюк // Спогади про Івана Франка / [упор. вступ. стат. і приміт. Михайла Гнатюка]. Львів, 1997. С. 5.

Помер народознавець 6 січня 1958 р. у м. Львові. Перед смертю довго хворів¹⁴⁶. Поховали його 8 січня на Личаківському цвинтарі¹⁴⁷. Велика особиста бібліотека вченого була перевезена в його батьківську хату у Братківцях. Натомість доля його особистого архіву нам поки що невідома. Частину його перевезли разом з бібліотекою, а інша була розпорошена між родичами та колегами народознавця.

Отже, Василь Пастущин був одним з представників другого плану української галицької інтелігенції 1900–1950-х років. На прикладі його життєвого шляху як людини, педагога та науковця можна простежити вплив основних тодішніх суспільно-політичних процесів на долю окремих осіб, їх формування як громадянина та науковця, розвиток народознавчих студій, зокрема й етнологічної науки (тенденції до зміни тематики тогочасних народознавчих студій упродовж 1920–1950-х років; тиск радянської системи на народознавців, проблематику та методології їхніх досліджень; тісний зв'язок етнографічної науки Франкового університету з львівськими академічними народознавчими осередками тощо).

В. Пастущина, як і багатьох його сучасників-гуманітаріїв, цікавило широке коло проблем з галузі історії, етнології, мовознавства, передусім ті, що знаходились на стику цих дисциплін – походження мови й одягу, етногенез індоєвропейців та слов'ян, традиційна культура Полісся, робітничий побут тощо. У підготовлених працях автор демонстрував добре знання класичних і сучасних мов, високу фахову підготовку як етнолога та мовознавця, працьовитість, талановитість, прагнення до творчих пошуків, міждисциплінарний підхід тощо. Однією з найцінніших праць його наукового доробку нині є етнографічно-фольклорна монографія про західнополіське село Дрочево, яка містить цінний фактичний матеріал, методологічні ідеї та певні теоретичні висновки, а тому цілком заслуговує на те, щоб бути введеною у широкий науковий обіг.

Ще одна цікава тенденція простежується в тому, що досліднику вдалося опублікувати найбільше своїх праць наприкінці 1930-х років, коли він працював професором гімназії, натомість всі його наукові студії як співробітника ЛВ ІМФЕ АН УРСР залишилися неопублікованими.

¹⁴⁶ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 5101, арк. 124, 125, 127, 131–134.

¹⁴⁷ Колесса Ф. Обнова української етнографії... С. 107–108.

THE LIFE AND SCIENTIFIC WORK OF ETHNOLOGIST, HISTORIAN AND LINGUIST VASYL PASTUSHCHYN (1889–1958)

Ihor HILEVYCH

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Ethnology

The journey through life and scientific activity of Vasyl Pastushchyn, a little known ethnologist of 20–50-s of the 20th century, is shown in the article on the basis of archive and literary materials. His published and unpublished scientific works in ethnology (the genesis of clothes; the traditional culture of Polissia; workmen's daily routine), history (correlation of antique and ancient Slavic worlds; camps of Ukrainian migrants during the First World war) and linguistics (the genesis of human language, the problem of teaching Latin in gymnasiums) are analyzed. Conditions of professional formation and work of westukrainian ethnologists of 20–50-s 20th century are demonstrated on the example of his scientific work.

Key words: ethnology, linguistics, Indo-Europeans, Polissia, workmen's daily routine.

ЖИЗНЕННЫЙ И НАУЧНЫЙ ПУТЬ ЭТНОЛОГА, ИСТОРИКА И ЯЗЫКОВЕДА ВАСИЛИЯ ПАСТУЩИНА (1889–1958)

Игор ГИЛЕВИЧ

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра этнологии

В статье на основании архивных и литературных материалов представлен жизненный и творческий путь Василия Пастушина – одного из малоизвестных народоведов 20–50-х годов XX в., проанализировано его опубликованные и неопубликованные научные труды по этнологии (генезис одежды, традиционная культура Полесья, быт рабочих), истории (взаимосвязь античного и древнего славянского миров, места временного пребывания украинских переселенцев во время Первой мировой войны) и языковедения (генезис человеческого языка, проблема преподавания латинского языка в гимназиях). На примере его научной биографии показано условия профессионального формирования и деятельности западноукраинских народоведов 20–50-х годов XX в.

Ключевые слова: этнология, языковедение, индоевропейцы, Полесье, быт рабочих.